

Inleiding

Door de eeuwen heen is er heel verschillend tegen het poolgebied aangekeken. In de Griekse mythologie werd het Noordpoolgebied gezien als een mooi en vruchtbaar land dat zich onder de Poolster uitstreckte maar moeilijk te bereiken was. In de Renaissance was het de woonplaats van de duivel, maar leverde het ook belangrijke grondstoffen: de walvisvangst en robbenjacht produceerden scheepsladingen traan die voorzagen in een enorme behoefte op de Europese markt. In het begin van de negentiende eeuw was het een wildernis met een sublieme natuur die kunstenaars inspireerde tot prachtige creaties. Na de industriële revolutie in diezelfde eeuw produceerde de Europese Arctis steenkool, ontstond in het grensgebied tussen Canada en Alaska een heuse goldrush en werden de zeeën rondom Antarctica beroofd van hun zeehonden en walvissen. Tegenwoordig zien oliemaatschappijen het Noordpoolgebied als een nieuw wingebied voor olie en gas maar zien natuurbeschermingsorganisaties het als een kwetsbaar natuurgebied dat tegen de in hun ogen nooit aflatende hebzucht van de oliemaatschappijen moet worden beschermd.

Honderd jaar geleden ontstond een discussie over het ware gezicht van het poolgebied toen ontdekkingsreizigers als Fridtjof Nansen, Robert Peary, Frederick Cook en Roald Amundsen hun vizier op de polen richtten. Duidelijk werd dat om de polen te bereiken een weerbarstige ijswoestijn doorkruist moest worden,

maar hoe de situatie rond de polen zelf was wist niemand. Evenmin wist iemand of die ijswoestijn op land of op zee lag. Er waren nog steeds mensen die dachten dat het centrale deel van de Noordelijke IJszee een open zee was en anderen veronderstelden land rond de Noordpool net als bij de Zuidpool. Wel duidelijk was dat er tot in het hoge noorden mensen woonden die het gebied als woon- en leefgebied gebruikten.

Er waren ook mensen die het Noordpoolgebied wilden koloniseren en economisch benutten. De Amerikaan Vilhjalmur Stefansson was een groot supporter van die zienswijze. Hij noemde het gebied zelfs *The Friendly Arctic* en probeerde de Canadese overheid ervan te overtuigen het poolgebied te koloniseren en het te gebruiken als weidegebied voor rendieren en muskusossen.

De Sovjet-Unie zag het noorden van Siberië als een ontwikkelingsgebied. De winning van delfstoffen moest bewijzen dat het communistische systeem superieur was aan het kapitalistische. In beide politieke invloedssferen werd, in competitie met elkaar, een groeiende hoeveelheid delfstoffen gewonnen. De wereldmarkt schreeuwde immers om grondstoffen. Tijdens de Koude Oorlog was het Noordpoolgebied grensgebied tussen twee wedijverende wereldmachten. De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten legden er toen waarschuwings- en verdedigingssystemen aan die grote invloed hadden op het leven en werken van de inwoners van het gebied.

Recente ontdekkingen van olie en gas en de verwachting dat er in het Noordpoolgebied nog veel meer gevonden kan worden, hebben de kuststaten geïnteresseerd voor de exploitatie van het gebied. Het afsmelten van het zeeijs heeft het gebied toegankelijker gemaakt waardoor het winnen van de natuurlijke hulpbronnen in het Noordpoolgebied geen onmogelijkheid meer is. In het Zuidpoolgebied ligt dat voorlopig anders. Hier is door de deelnemers in het Antarctisch Verdrag een moratorium afgesproken

dat de exploratie en exploitatie van mineralen tot 2048 verbiedt.

Natuurbeschermingsorganisaties als het Wereld Natuur Fonds en Greenpeace doen al decennia via de publieke opinie een beroep op de betrokken regeringen om de exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen in de poolgebieden te voorkomen. Vanaf het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw veranderde in de geïndustrialiseerde landen, mede onder invloed van de Club van Rome, heel langzaam het denken over het mondiale gebruik van grondstoffen. Deze club sprak toen zijn bezorgdheid uit over de wijze waarop de mensheid met de grondstoffen op aarde omging. De club nodigde een onderzoeksgroep uit Massachusetts (vs) uit om een studie te maken van de ontwikkelingen in de winning en het gebruik van grondstoffen in de wereld. De uitkomst van dit onderzoek was dat de combinatie van bevolkingsgroei, uitputting van de grondstoffen en verontreiniging van het milieu de ineenstorting van de wereldeconomie zou veroorzaken. Deze zeer verontrustende conclusie werd gepubliceerd in het *Rapport van Rome* (1972), maar er werd verder weinig mee gedaan.

In 1987 kwam de Commissie Brundtland van de Verenigde Naties met het rapport *Our Common Future*, waarin voor het eerst het begrip duurzame ontwikkeling werd gebruikt. De commissie wilde met duurzame ontwikkeling een langetermijnstrategie uitzetten die vanaf 2000 geleidelijk tot een duurzame economie moest leiden waardoor een economische crisis zou kunnen worden voorkomen. Het begrip duurzame ontwikkeling werd door de commissie gedefinieerd als een manier om in de huidige behoeften te voorzien zonder de economische mogelijkheden van toekomstige generaties aan te tasten.

In 1991 kreeg het rapport van de Club van Rome een vervolg in de publicatie *De grenzen voorbij*. Dit boek benadrukt wederom dat er grote tekorten zullen ontstaan als de wereld niet snel duurzaam met haar grondstoffen zal omgaan. Ondanks alle goede be-

doelingen moeten we constateren dat de wereld sindsdien niet veel duurzamer met haar grondstoffen is omgegaan. De mondiale delfstofwinning heeft zich sinds de United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) in Rio de Janeiro (1992) alleen maar uitgebreid.

De uitkomsten van de Club van Rome, de Commissie Brundtland en de recente geopolitieke ontwikkelingen in het Noordpoolgebied zijn zeer bepalend geweest voor de richting van mijn onderzoek in het poolgebied. In dit onderzoek staat de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen, de wijze waarop en de gevolgen ervan voor het milieu en de geopolitieke verhoudingen centraal. Dit verhaal gaat over jagers, vissers en boeren die naar het noorden trokken en daar moesten overleven op de beschikbare natuurlijke hulpbronnen, maar ook over walvisvaarders, mijnwerkers en werkers in de olie- en gasindustrie die probeerden en proberen zo veel mogelijk geld te verdienen aan de productie van traan, steenkool, olie en gas. Nederlanders hebben in de exploitatie van de poolgebieden altijd een belangrijke rol gespeeld en ook nu nog zijn Nederlandse bedrijven er actief bij de winning van olie en gas.

In dit boek worden antwoorden gegeven op vragen als: hoe gingen mensen in het poolgebied om met natuurlijke hulpbronnen? Hoe geschiedde de exploitatie? Hielden ze rekening met de eindigheid van die bronnen, met andere woorden: gebruikten ze de beschikbare bronnen duurzaam? Ook heb ik geprobeerd erachter te komen of de mensen in de loop der eeuwen anders tegen de bronnen zijn gaan aankijken en of ze iets geleerd hebben van eerdere ervaringen.

Uitgangspunt van het boek zijn de expedities die ik de afgelopen vijfendertig jaar voor de Rijksuniversiteit Groningen heb georganiseerd en uitgevoerd naar beide poolgebieden om het gebruik van natuurlijke hulpbronnen te onderzoeken. Op mijn zoektocht kwam ik niet alleen op veel plaatsen in de poolgebieden, maar ook

in archieven in arctische en niet-arctische landen. Het boek is gebaseerd op eigen verkenningen, veldantekeningen, archiefonderzoek en de resultaten van de archeologische onderzoeken op locatie.

Jagers/verzamelaars

De Twin Otter trilde en de motor brulde toen we voor de tweede keer een doorstart maakten. Het vliegtuigje scheerde met de landingswielen over het grind van de spoelvlakte naast de Friggfjord in Pearyland in het noorden van Groenland. De piloot was dit maal wel erg ver gegaan maar hij durfde de Twin Otter uiteindelijk toch niet aan de grond te zetten. De grond was doornat en hij was bang dat de wielen in het grind zouden wegzakken waardoor het vliegtuigje voorover zou slaan. De zomer was dit jaar laat begonnen in het hoge noorden, waardoor het smeltwater nog niet de tijd had gehad weg te stromen. De piloot besloot naar het noorden uit te wijken om in een baai aan de noordkust te landen, in de hoop dat de grond daar droger zou zijn. Maar ook hier bleek het na enkele pogingen onmogelijk te landen. We vlogen verder naar het noorden, naar Kaap Morris Jesup, de noordelijkste punt van Groenland, waar de bodem waarschijnlijk nog wel bevroren zou zijn. Toen we aanvlogen, zag ik vanuit mijn raampje de landingsplek liggen. Het was niet meer dan een strook grind die was afgezet met roestige olievaten. Ondanks een sterke zijwind lukte het hier aan de grond te komen. Het vliegtuig stond vrijwel direct na de landing stil.

‘Hier moeten jullie het mee doen,’ zei de piloot, ‘haal zo snel mogelijk jullie rugzakken uit de kist want ik wil de lucht weer in voordat het nog harder gaat waaien. Ik kom jullie ijs en weder die-

nende over twee weken weer ophalen,' zei hij grinnikend. We haalden snel onze rugzakken uit het vliegtuigje en deden de deur van het vliegtuig dicht. De Twin Otter draaide, nam een aanloop en zat weldra weer in de lucht.

Daar stonden we dan op de kale koude noordkust van Groenland op 83°37' NB, 'slechts' 700 kilometer van de Noordpool. De Twin Otter verdween snel uit het zicht, de wolken in. Achtenhalf uur was het vliegtuigje ons onderkomen geweest. We vlogen ermee van Akureyri op IJsland via Mesters Vig, Danmarkhavn, Station Nord naar Kaap Morris Jesup op de noordkust van Pearyland. Kilometers van ons oorspronkelijke doel. Mijn teleurstelling was groot.

Het was ondertussen begonnen te regenen en de druppels bevroren zodra ze de bodem raakten. Waar was ik aan begonnen? Het expeditieplan was goed, want Ko de Korte, Peter Baldwin en ik konden voor relatief weinig geld met een aantal Amerikaanse bergbeklimmers meevliegen naar het noorden van Groenland om er te zoeken naar prehistorische jagerskampen. Wij zouden door de Twin Otter bij de Friggfjord afgezet worden om ons onderzoek te doen maar in plaats daarvan zaten we nu op de kale onherbergzame noordkust van Groenland waar mogelijk nooit een jager is geweest.

Op enige afstand stonden bij het strand twee hutten: een werkhut en een leefhut. Het was duidelijk te zien dat ze te klein waren om ons allemaal te herbergen. We moesten andere mogelijkheden zoeken om te slapen. Ik pakte mijn rugzak en liep naar de hutten toe om er te schuilen tegen de ijskoude regen. Eerst maar even bijkomen van de vlucht en dan een plan maken. Ik zag achter de hutten het ijs van de Noordelijke IJszee hoog opgestuwd liggen. We stonden met zijn drieën in de beschutting van de hut naar die muur van ijs te kijken. Het bevroren zeewater en de onderkoelde regen waren het bewijs dat we in de hoge Arctis waren

aangekomen. De harde wind maakte het nog kouder dan het werkelijk was. Het koude natte weer maakte me huiverig. Het was al 2 juli, maar het was nog lang geen zomer en terwijl ik om me heen keek, twijfelde ik of het hier wel ooit zomer zou worden. Ko en ik dachten hetzelfde: wat moesten we in vredesnaam op deze kale, koude plaats doen. Misschien een uitdagende plaats voor onze Amerikaanse reisgenoten, maar wij hadden 150 kilometer zuidelijker moeten zijn. Daar waren de prehistorische jagerskampen die we zochten en dat was het doel van onze expeditie.

Het was ondertussen iets minder gaan regenen en we besloten een slaapplek te zoeken. Vier Amerikanen hadden ondanks de regen en wind al een tent opgezet en de rest was in de leefhut gaan liggen. Wij besloten met zijn drieën op de vloer in het werkhutje te gaan slapen en morgen een tent op te zetten. We kropen in de slaapzak en hoopten dat het weer snel beter zou worden.

De noordelijke kustvlakte van Pearyland is een zacht glooiend landschap bedekt met veel stenen van allerlei vorm en grootte. Er valt minder dan 200 mm neerslag per jaar en er is nauwelijks begroeiing. Daarom wordt de vlakte door vegetatiekundigen een poolwoestijn genoemd. De lage temperatuur, het gebrek aan neerslag en de veelvoorkomende harde wind zijn de redenen waarom er nauwelijks vegetatie voorkomt. Hier en daar groeit ondanks alles toch een plant, meestal een paarse steenbreek of een poolwilg. De paarse steenbreek wordt een pionierplant genoemd omdat ze een van de eerste planten is die in zo'n poolwoestijn gaat groeien. De plant heeft niet veel nodig om te groeien, soms is ze in zo groten getale aanwezig dat een vlakte er paars door kleurt. Andere planten groeien alleen op plekken met wat beschutting. Naast de steenbreek groeien in de kustvlakte veel poolwilgen, een boompje dat slechts enkele centimeters hoog wordt en meestal maar één katje heeft. De poolwilg heeft vanwege de permanent bevroren onder-

grond een horizontaal wortelstelsel waarmee het boompje in een groot gebied water kan opnemen.

De bergen achter de kustvlakte waren massief en donker. Alleen de toppen waren wit. Er was daar in de nacht verse sneeuw gevallen. Veel lag er echter niet en gedurende de dag smolt het meeste weer weg. Af en toe werd de gebergteketen onderbroken door een dal, waarin een gletsjer lag die bijna geheel met puin was bedekt. Het was duidelijk te zien dat het klimaat in de afgelopen decennia was veranderd, want de gletsjers waren door de hogere temperatuur en het gebrek aan sneeuw behoorlijk gekrompen. Ze lagen als fossiele ijsklompen in veel te grote dalen, omgeven door een enorme hoeveelheid puin.

De rivieren in de kustvlakte hebben een sterk wisselende waterafvoer. Ze banen zich met veel vertakkingen een weg naar de nog bevroren zee zonder zich daarbij diep in de vlakte te snijden. Ze worden vlechtende rivieren genoemd. De beddingen bevatten door het smelten van de sneeuw en het ijs in deze periode van het jaar veel water, waardoor het lastig was om ze over te steken.

De Noordelijke IJszee was nog geheel bevroren, met hier en daar grote hopen kruierend zeeijs. Het geheel had een surrealistisch beeld: wel een zandstrand, maar geen water en geen branding, alleen maar ijs zover je kon zien. Landinwaarts lagen nog enkele fossiele stranden. Ze lagen boven elkaar en strekten zich trapsgewijs uit langs de kust. Ik was benieuwd of er op één van die opgeheven stranden nog resten van kampen van prehistorische jagers te vinden zouden zijn.

De twee hutten waarin we overnacht hadden, stonden op het tweede strandniveau. De werkhut was gebouwd als opslagruimte voor meteorologische instrumenten. Het was niet veel meer dan een kubus van multiplex die met vier staaldraden op de hoeken was getuid. De leefhut was groter en bestond uit een voorportaal met opslagmogelijkheden en een leefruimte met een kachel, een

eettafel en een paar stoelen, een bank en een groot bed. Het stonk er enorm naar vis. De stank kwam van de stokvis die waarschijnlijk de hele winter in het voorportaal lag opgeslagen. Ik was blij dat wij de werkhut als slaappleats hadden gekozen.

Bij de leefhut stond een vlaggenmast waaraan een halfversleten Deense vlag wapperde als symbool van de Deense soevereiniteit over dit gebied. Beide hutten vormden samen het station Kaap Morris Jesup. Station is een groot woord voor twee hutjes en een vlaggenpaal, maar vooruit, het was het noordelijkste punt van de Siriuspatrouilles, de verkenningspatrouilles over lange afstand van het Deense leger, en dat maakt het tot een speciaal punt in dit kale landschap. De patrouilles gaan met hondensleden langs de oost- en noordkust van Groenland om de Deense soevereiniteit op deze onbewoonde kusten te handhaven. Ze hebben een traditie die teruggaat tot in de Tweede Wereldoorlog.

Een jaar eerder stond Ko de Korte opeens voor me in het Arctisch Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is bioloog en heeft een groot deel van zijn leven in het poolgebied doorgebracht. We verbleven in 1990-1991 twee maanden samen op Deceptioneiland in Antarctica en waren in 1992 op Nova Zembla geweest op de plek waar Willem Barentsz en de zijnen in 1596-1597 hadden overwinterd. We hadden elkaar tijdens die expedities goed leren kennen. Ko vroeg of ik mee wilde naar Pearyland in Groenland. Een Amerikaanse vriend van hem wilde met een aantal bergbeklimmers een expeditie naar het noorden van Groenland organiseren. Het plan was om samen in IJsland een vliegtuig te charteren en daarmee naar Pearyland te vliegen. Er waren nog een paar plaatsen vrij. Ik was meteen enthousiast, meldde me de volgende dag al aan bij de organisator en ging op zoek naar geld.

Ko deelt mijn interesse voor arctische jagers en de archeologie van arctische jagersvolken. Zijn belangstelling komt vanuit de bio-